

27. Чисті плеса творчості // Літературна Україна. – 1980. – 18 листопада.
 28. Ярмиш Ю. Випробування майбутнім / Юрій Ярмиш // Літературна Україна. – 2003. – 10 квітня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Чепурна Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, декан гуманітарного факультету Криворізького інституту КУЕІТУ.

Наукові інтереси: дитяча література, творчість Віктора Близнеця.

ЄВГЕН МАЛАНЮК І ПОЛЬЩА

Сергій ШЕВЧЕНКО (Кіровоград)

У 1920–1923 та 1929–1944 р.р. у Польщі мешкав видатний поет української діаспори Євген Маланюк. Там він написав низку своїх відомих поезій. Поет налагодив тісні творчі й приятельські стосунки з Я.Івашкевичем, Л.Подгурським-Окуловим, Ю.Тувімом, М.Домбровською, Ю.Лободовським та іншими польськими письменниками. У заокеанській еміграції український майстер красного слова згадував варшавський період, стежив за літературними здобутками колег із західнослов'янської країни, яка опинилася по інший бік політичного бар'єра між Заходом і Сходом.

Ключові слова: Маланюк, творчість, Польща, письменники.

In 1920–1923 and 1929–1944 the prominent poet of the Ukrainian diaspora Eugen Malanyuk lived in Poland. There he wrote the row of the known poetries. A poet set close creative and friendly relations with Ya.Ivashkevichem, L.Podgurskim-Okulovym, Yu.Tuvimom, M.Dombrovskoy, Yu.Lobodovskim and other writers. In transatlantic emigration Ukrainian master of red word remembered the Warsaw period, watched after literary successes of colleagues from a zapadnoslavyanskoy country, which appeared for other side of political barrier between the West and East.

Key words: Malanyuk, creation, Poland, writers.

1920 р. поразка в національно-визвольних змаганнях зумовила залишення Батьківщини значною частиною української політичної, військової, наукової, творчої еліти. На чужині емігрантам довелося долати адміністративні, ідеологічні, фінансово-побутові, етнічні, ментальні та інші бар'єри й перешкоди в процесі реалізації себе на рівні особистостей, патріотів своєї нації, активних діячів діаспори в країнах Європи та Америки. Майже 90 років тому цей шлях розпочав військовик Євген Маланюк, ставши найвідомішим поетом в екзилі. На його два періоди життя й творчості в сусідній державі, зв'язки із західнослов'янськими письменниками звернемо пильнішу увагу в цій статті, використавши поезику й прозу видатного майстра слова, опубліковані за кордоном [1; 2; 3; 4] і в Україні [5; 6], побудовані на архівних, а також мемуарних джерелах літературознавчі й біографічні дослідження маланюкознавця Леоніда Куценка [7–13].

Євген Маланюк народився 20.01.1897 р. у Новоархангельську [14, арк. 2 зв.]. Його бабусею по маминій лінії, як згодом зазначав у автобіографії, була полька Марія Ліщинська. Донька останньої Варвара вийшла заміж за поляка М. Звольського, високопосадовця Товариства пароплавства й торгівлі в Одесі. Це дало підстави припустити кіровоградському

літературознавцю Л. Куценку, що знайомство майбутнього українського поета з “польщиною” відбулося досить рано [11, с. 11–12]. Спілкуватися з поляками Євген міг у 1906 – 1914 рр. в Єлисаветградському земському училищі, серед учнів якого були й римо-католики, викладав ксьондз. У ХІХ ст. тут працювали або навчалися представники родин Хороманських (православні), Шимановських, Блуменфельдів, Пржишиховських, Бочковських [15]. Серед популярних авторів книг училищної бібліотеки в часи Є. Маланюка була полька Е. Ожешко [11, с. 58]

На початку 1920-х Є. Маланюк, як старшина УНР, був інтернований у таборах Польщі. Він три роки перебував у Ланцетті, Піотркуві, Трибунчівському, Щипйорно, Каліші (тут редагуватиме таборовий літературний місячник “Веселка”, опублікується в “Альманасі трьох” – “Озимина”). У таборах пише, перекладає, знайомиться з письменниками Польщі. Аналізуючи творчість поетів-модерністів із літературного об’єднання “Скамандер”, українець зазначав: “Певно тримають руки А. Слонімського – стяг “Skamandera” – стяг поезії майстерності. Йому допомагає, по-перше, – Я.Івашкевич – літератор *par excellence*. Іноді, як дужий порив вітру, крізь журнал проходить могутня й дика поема Ю. Тувіма, залишаючи на сторінках запах моря і земель, що пахнуть не нашому пекучим сонцем. У Каліші Є. Маланюк знайомиться з уродженцем Білорусії, польським поручиком, письменником Л. Подгурським-Окуловим, під час відвідин тим таборового театру, де саме йшла українська вистава. Поети часто прогулювалися (що не схвалювалося начальством польського військовика) напівзруйнованим ще на початку першої світової війни містом [4, с. 335 – 336]. “Любому співремісникові Леонардові” Є. Маланюк згодом присвятить поезію “Померлих піль пустельний подих...”. З його вірша візьме й епіграф (“*Ta sala Ewangelja pol...*”) до цього твору [10, с. 18, 107]. Приятелювання з колегою, який допоміг Маланюку дістати дозвіл на поїздку до Варшави [16, с. 19], дає можливість степовику познайомитися й з іншими польськими письменниками-“скамандритами”: Лехонем, Слонімським, Венжинським, пропагувати рідну літературу, зокрема, поезії П.Тичини. На майстерності останнього він акцентував увагу 2 грудня 1922 р., розповідаючи у варшавській “Таверні поетів” про стан української літератури по обидва боки польсько-радянського кордону. Цього вечора Л. Подгурський-Окулов познайомив Є. Маланюка з Ю. Тувімом. З останнім українець часто вів дружні розмови за “окоцімським”, потім – листувалися. Маланюк присвятив Тувіму цикл віршів “*Ars poetica*” (1930 р.) [17, с. 20].

Тривалий час зв’язувала дружба Є.Маланюка з Я. Івшкевичем. На сторінках “Скамандера” 1923 р. поляк напише: “Набагато спокійніший, миліший – Євген Маланюк. Зрівноважена задума, сконцентроване осягнення – то його характеристичні риси. Можливо, занадто монотонний у формі, може забанальний в римі, однак не раз зумів схвилювати істинно поетичним словом” [9, с. 71]. У свою чергу, українець писав про творчість

поляка. Потім письменники мали зустріч у Празі, де тимчасово жив Маланюк. У другий польський період українець неодноразово бував у будинку та на дачі Івашкевичів [6, с. 247]. Поет мав можливість спілкуватися з уродженцем Єлисаветграда Ю. Дараганом, котрий, зокрема, у липні 1922 р. надрукував у згаданій “Веселці” поезію “Вечір” із присвятою Є. Маланюку [18, с. 15]. Останній присвятив землякові (березень 1923 р.), як і М. Рильському, поезію зі збірки “Стилет і стилос” [6, с. 211].

Перу Є. Маланюка належить відгук (під псевдонімом “Військовик”) у журналі “Наша Зоря” на книгу В. Січарова “Значення та доля старшин в армії”, яка побачила світ 1922 р. в таборовому видавництві “Чорномор” у м. Каліші як посібник для українських курсів. Восени цього року в таборі Щипйорно ветеран визвольних змагань пише статтю “Євген Мешковський”, де, зокрема, згадує свій непростий шлях від офіцера російської армії Першої світової війни до старшини війська УНР [11, с. 86, 89]. У польських таборах Є. Маланюк сумував за своїм київським коханням – Г. Редер, якій слав листи-сонети (зокрема, у липні, вересні 1921, лютому 1922 р., 1923 р.), на які отримував відповіді [12, с. 18–19, 21–22]. Серед останніх таборових творів поета були “Псалми степу” восени 1923 р. [5, с. 53–55]. У цей польський період було підготовлено його першу збірку поезій “Гербарій”, яка побачить світ лише через кілька років. Професор Л. Куценко зазначав, що саме завершальне таборове півріччя можна вважати часом остаточного утвердження Є. Маланюка як українського поета-історіософа. У перші емігрантські роки закінчиться його романтичний етап самоусвідомлення. Активна публіцистична праця не вивела письменника на шлях діючого політика (у цій царині вже було “затісно” і від старшого покоління), проте дала відповідь Маланюку щодо його місця в тому житті: “На хресті слова розіп’ятий / Цвяхами літер...” [13, с. 19].

Потім був чехословацький період життя емігранта, після якого він переїжджає до Варшави, де мешкали Н. Лівичка-Холодна, Ю. Липа, активно співпрацює з українськими осередками, друкується в щорічнику головної управи Українського центрального комітету в Польщі. Автори УЛЕ, називаючи Маланюка найбільшим поетом української літературної еміграції, зазначають, що він засновує літгрупу “Танк”, співробітничав в журналі “Вісник” [19, с. 272]. Євген Филімонович пише статті, присвячені Т. Шевченку, М. Гоголю, І. Франку, з цікавістю читає М. Хвильового, М. Зерова, М. Куліша, відвідує Галичину, Волинь, Полісся. 1933 р. е тижневику “Відомості літераске” друкується його поезія “Біля пам’ятника Міцкевичу” в перекладі Ю. Тувіма під назвою “Варшава”. Українець високо цінував не лише поетичний геній “вартівничого із бронзи Адама”, а й визначав його духовне лідерство в польській нації часів боротьби за незалежність. Є. Маланюк пише цикл “Мазовше” та інші твори. 1934 р. публікується книга поезій “Земна Мадонна”, 1939 р. – “Перстень

Полікрата“. Цим періодом датуються “Вибрані поезії“. У перекладі Ч. Ястшембця-Козловського виходить “Hellada Sterova“.

У нотатниках Маланюка цього часу із сумом констатується “агресія ментальності Польщі щодо України, яку не змогли переорієнтувати Матейко і Бобжинський (почасти Висп'янський), як і Краків взагалі...“. Зрештою, і сам переїзд поета до Варшави в часі майже збігся з процесом згортання українських програм у Польщі [8, с. 20, 148–149]. Уже не письменник, а історіософ записує наприкінці 1936 р. в щоденнику: “На шулерство “шляхти“ була відповідь – гайдамацтво “холопа“; “Може, ціле нещастя воскреслої П[ольщі] в тім саме, що Україна впала. Бо звідкіля ж була п[ольська] музика, Словацький, Костюшко? Врешті багатство (цукор і т.д.); “Кожен староста повітовий ненавидить, скажімо гетьм. Дорошенка, як свого особистого, нинішнього ворога... Пригадую, з якою люттю згадував якийсь професор... про Антоновича“ [13, с. 35–36]. (Через два десятиліття поет згадуватиме, що у Варшаві в часи польської держави діяв стаціонарний російський театр за гроші волинських поміщиків, нащадків козацької старшини, продавалася російськомовна преса, української ж не було [1, с. 442]). Але, на відміну від тих українських письменників, які намагалися на той час дистанціюватися від польських майстрів пера, Маланюк активно співробітничав з місцевими письменниками, видавцями, журналістами. Друкується в “Бюлетені Польсько-Українському“, “Всхуді“, “Зеті“, “Атенеумі“, “Мархольті“, “Паметніку Варшавськи“, “Думці Польській“. Він зібрав твори Марка Вороного з різних видань для публікації їх окремою книгою. Але, щоб ще більше не погіршити становище українського засланця в Карелії, відклав цей намір, а під час Варшавського повстання в Другій світовій війні матеріал був втрачений [4, с. 341].

Українець підтримував дружні стосунки з Марією Домбровською, Станіславом і Єжи Стемпковськими, Юзефом Чапським, Юзефом Лободовським, Яном Лехонем, Казимиром Венжинським, Антонімом Слонімським, Юзефом Чеховичем. З Ярославом Івашкевичем, уродженцем України, Євген Филімонович мав можливість спільно згадувати Єлисаветград, де поляк навчався в класичній гімназії. У 30-х рр. вони обмінювалися своїми творами, посвятами, світлинами, листами. “Коханим земляком, любим другом“ і “старим приятелем“ називав українець колегу у своїх посланнях. 1944 р. датований останній лист Маланюку від Івашкевича, після чого їх розвели нові політичні кордони світу. У Варшаві Маланюк познайомився і зі своєю майбутньою дружиною (другою) секретаркою чехословацького посольства Богумілою Савицькою. 21.04.1930 р. їхній шлюб було освячено в кафедральному соборі Св. Марії Магдалини. Сім'я мешкала на Алеї Неподлеглості. У цьому будинку на світ з'явився ще один Маланюк – син Богдан. Професор Дж. Кіршбавм, котрий тривалий час в Європі й за океаном приятелював з Є.Маланюком, згадував,

як у перший день їхнього знайомства 1934 р. він після гостин в українця ходив з його сім'єю вулицями столиці Польщі. Поет тоді ділився мріями про повернення до незалежної України, розповів про долю новоархангельського роду Маланюків у добу УНР, зупинився на обставинах власного життя в ті часи, подарував студенту Варшавського університету збірку своїх поезій та книжку про Т.Шевченка. Уже через кілька місяців під час одних із щонедільних відвідин гостинної сім'ї письменника юнак приніс старшому товаришу свою статтю про Кобзаря в словацькому журналі, чим викликав невимовну радість господаря. 1939 р. Євген Филімонович з окупованої німцями Варшави писав приятелеві в Словаччину, шукаючи можливість туди переїхати [4, с. 346–348].

Євген Маланюк працював у міському відділі меліорації при міністерстві реформ рільництва, водогосподарському відділі Варшавської округи, викладав в Академії Генштабу польської армії й Українській православній семінарії, підробляв перекладами текстів для кінохронік, а потім залишався без роботи [7, с. 45]. Сім'я придбала землю для будівництва власного обійстя. Господар висадив там сад. У часи німецької окупації поет написав I акт лібрето до опери українського варшавського композитора й музикознавця Й.Хоминського “Ярослав Осмомисл” про події 1164–1170 р.р. Війна перешкодила реалізації задуму II – III актів, як і постановці твору у Львові [3, с. 69–70]. Війна перешкодила й подальшим життєвим планам Є.Маланюка. Пересунення соціалістичних кордонів у Європі в повоєнний час на захід позбавило його можливості жити в ПНР, розлучило із сім'єю, позбавило багатого власного архіву. Лише одного разу, 1960 р., він приїхав зі США до Варшави на зустріч із колишньою дружиною Богумілою, яка мешкала в цей час у Празі. Запросила їх обох до Польщі сестра останньої Яніна. Відвідав поет і письменницю М. Домбровську. У той же час голова Спілки польських письменників, депутат сейму Я.Івашкевич відмовився прийняти гостя, що, очевидно, обумовлювалося контролем спецслужб за приїжджим, ідеологічним бар'єром між Сходом і Заходом, по обидва боки якого жили колишні елісаветградські учні, друзі-поети [10, с. 109].

За океаном українець Є. Маланюк і надалі аналізує процеси в польській літературі, стежить за новими книгами. 1947 р. в статті “Зовсім інші”, характеризуючи бурхливі процеси в світовій літературі на зламі XIX–XX ст., він зазначає, що “у поляків вибухнув цілий космос протиріч – Млода Польська, в якій одночасно співжили Виспянський, Пшибишевський, епігони позитивізму і навіть пізній Сенкевіч” [1, с. 323]. Маланюк відзначає вагомий внесок в українську школу в польській літературі Б. Залеського, А. Мальчевського, Ю. Словацького, вважаючи, “що українськими елементами в його творах (у драмі “Мазепа”, у поемі “Беньковський” чи в драмі “Срібний сон Саломеї”) не може нехтувати ані історія нашої культури, ані історія нашої літератури” [20, с. 64]. 1954 р. у

своєму нотатнику українець запише: “Вийшла книжка відомого польського поета (і маловідомого блискучого публіциста) Юзефа Лободовського під нав’язаним до традиції заголовком “Złota Hramota“. Не в чисто-літературнім аспекті лежить майже “історична“ вага цієї польської публікації: про літературну вартість книжки великих дискусій не може бути – то є твір справжнього поета. Як політичний жест поета, книжка мала б викликати враження, отже ряд статей і відгуків. Але ... мовчання. Особливо... зі сторони поетових компатріотів. Хто зупинявся над т. зв. польсько-українськими проблемами, того те мовчання ... особливо не здивує. У Варшаві існував постійний російський театр... Але, коли захоплений Л. Українкою, той самий Юзеф Лободовський, перекладаючи “Лісову пісню“, просив мене, українця (!) намацати ґрунт у театральних колах Варшави, щоб ту річ виставити, то при всіх моїх зв’язках у мистецькому світі, навіть ліберально-соціалізуючий бл. п. Я. Ярач (тоді режисер Робітничого Театру) на те не рішився... Є речі в “польсько-українських“ взаємовідносинах, що вимагають – саме – чуда. Не менше. А в чудо спроможні вірити лише, поети. Хай же Бог допоможе Юзефу Лободовському заховати цю віру поета “до кінця“. Талановитий представник української школи в польській літературі Ю. Лободовський підготував до друку збірку “Пісні про Україну“, яка побачила світ 1959 р.“ [16, с. 20].

Юзеф Лободовський теж уважно стежив за публікаціями Євгена Маланюка, високо оцінював його поетичний хист. Наприкінці 1930-х рр. у польських виданнях поруч з перекладами інших українських письменників він друкує й твори Маланюка. Згодом доробок українця регулярно перекладатиме для празького польського місячника “Культура“. Йому Лободовський присвятив підготовлену до друку чотиритомну антологію української поезії “Скитська Елада“. В інтерв’ю, записаному в Мадриді 1978 р., поляк скаже: “вже багато років тому центр української літератури перемістився в еміграцію... є дуже багато видатних письменників, багато з них, з тих найвидатніших, повмирали, наприклад, якщо мова про поетів, то перш за все Євген Маланюк...“ [21, с. 12, 15, 85–86].

Лише в роки незалежності України вперше відвідав Новоархангельськ і Кіровоград – місця дитинства та юності батька, інші населені пункти – уродженець Польщі Богдан Маланюк. На землі своїх предків, неподалік мальовничої Синюхи пражанин у присутності гостей із Канади, Чехії, Словаччини, різних регіонів України відкрив погруддя Євгену Филімоновичу.

2001 р., отримавши стипендію Фонду заохочення польської науки та Каси, виїздив до сусідньої держави доц., канд. філол. наук Л. Куценко. У Варшаві кіровоградець відвідав православний храм, де вінчався Маланюк, парк Лазенки, Алею Незалежності (місце проживання Маланюків), зустрічався з місцевим українським письменником А. Середницьким, старшою донькою поета Я. Івашкевича Марисею, донькою знайомих сім’ї

Є. Маланюка А. Вешковською. Остання розповіла, що під час приїзду поета до Варшави 1960 р. за ним постійно стежили, схилили до співробітництва із спецслужбами [22]. Саме через контроль з боку останніх колишня дружина українця Богуміла не зважилася передати тоді йому привезений нею із Чехословаччини його архів. Лише на поч. 90-х років матеріали повернулися до Праги Богдану Маланюку, в т. ч. і варшавські щоденники поета, які згодом підготує до друку Л. Куценко. Прикро, що видавці “Нотатників” Є. Маланюка 2008 р. не вказали в бібліографії прізвища Леоніда Васильовича [13]. Л. Куценко відвідав і музей А. та Я. Івашкевичів у Ставиському, де зокрема демонструвалися й зберігалися світлини варшавського періоду з Є. Маланюком, його автографи, листи та ін. [23].

Ряд привезених із Польщі Л. Куценком копій світлин поповнили фонди Кіровоградського літературно-меморіального музею І. Карпенка-Карого. А зібраний науковий матеріал став важливою складовою джерельної бази захищеної ним докторської дисертації з філології про творчість Є. Маланюка, виходу у світ низки книг і статей. В одній з них кіровоградський письменник описує побачене на вулицях, якими ходив колись Євген Филімонович (і фіксував враження від асортименту в газетних кіосках): “Здивувала величезна кількість книжкових магазинів. Чи не в кожному будинку, я вже не згадую книжкові розкладки. На них майже виключно польська книга, мистецької видавничої вартості, фантастичної, як для нас, ціни, але поляки книги купують... Варшава. Листопад 2001 року” [9, с. 80].

Два польських періоди відіграли важливу роль у житті й творчості Євгена Маланюка. У західнослов'янській країні в українця прийшло усвідомлення свого головного покликання в еміграції – реалізації літературного дару. Там у нього сформувалося близьке коло письменників-приятелів. Активний інтерес до їхньої творчості й творчості їхніх наступників, молодих польських поетів український майстер красного слова зберіг і в заокеанській еміграції після Другої світової війни. Гадаємо, ще належить детальніше вивчити взаємовпливи творчості Є. Маланюка й польських колег.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Маланюк Е. Книга спостережень. Проза. Т. 1. – Торонто: Гомін України, 1962. – 527 с.
2. Маланюк Е. Книга спостережень. Проза. Т. 2. – Торонто: Гомін України, 1966. – 480 с.
3. Маланюк Е. Серпень. Поезій книга ІХ. – Нью-Йорк: Видавництво Нью-Йоркської групи, 1964. – 72 с.
4. Маланюк Є. Земна Мадонна. – Братислава: Словацьке педагогічне видавництво, 1991. – 450 с.
5. Маланюк Є. Невичерпальність: Поезії, статті. – К.: Веселка, 1997. – 318 с.

6. Маланюк Є. Повернення: Поезії. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи. – Львів: Світ, 2005. – 496 с.
7. Куценко Л.В. Боян степової Еллади. – Кіровоград: Вечірня газета, 1993. – 56 с.
8. Куценко Л.В. Dominus Маланюк: тло і постать. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2001. – 264 с.
9. Куценко Л.В. Євген Маланюк: дорогами втрат і сподівань. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2002. – 84 с.
10. Куценко Л.В. Князь духу: Статті про життя і творчість Євгена Маланюка. – Кіровоград: Б/в, 2003. – 184 с.
11. Куценко Л.В. “Ні, вже ніколи не покаюся...” (Євген Маланюк: історія ісходу). – Кіровоград: Друкарня газети “Народне слово”, 1997. – 112 с.
12. Куценко Л.В. “Як перший пелюсток весни...”. – Кіровоград: ДЛАУ, 2000. – 40 с.
13. Маланюк Є. Нотатники: Біографічний нарис (1936 – 1968): Документально-художнє видання. – К.: Темпора, 2008. – 336 с.
14. Державний архів Кіровоградської області. – Ф. 669, оп. 1, спр. 9.
15. Див.: Шевченко С.І. Кіровоградщина в українсько-польських зв'язках. Освіта і наука (1820-ті – поч. 2000-х рр.). – Кіровоград: ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2008. – 76 с.
16. Войчишин Ю. “...Ярий крик і біль тужавий...”: Поетична особистість Євгена Маланюка. – К.: Либідь, 1993. – 160 с.
17. Неврлий М.Я. Муза болю, гніву і боротьби // Євген Маланюк: Поезії. – К.: Укр. письменник, 1992. – С. 5–28.
18. Дараган Ю. Срібні сурми. Поезії. – Кіровоград: Б/в, 2003. – 96 с.
19. Пугач В.І., Гушак І.В. Маланюк Євген Філімонович // Українська Літературна Енциклопедія: В 5 т. – Т. 3. – К.: “Українська Літературна Енциклопедія” ім. М.П.Бажана, 1995. – С. 272.
20. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 80 с.
21. Народ Безсмертний. Юзеф Лободовський про українців і поляків: Матеріали й інтерв'ю Б.Трухан / Передм. та прим. С.Стемпеня. Перекл. І.Сварника. – Перемишль – Львів: Друкарня видавництва Отців Василян “Місіонер”, 1999. – 118 с.
22. Народне слово (Кіровоград). – 2001. – 29 листопада.
23. Народне слово (Кіровоград). – 2001.. – 11 грудня.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шевченко Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: міжслов'янські зв'язки ХІХ–ХХ ст., історія Центральної України.